

TÜRKİYE'DEKİ YAZMA KOLEKSİYONLARI VE BUNLARIN KATALOGLARININ NEŞREDİLMESİ

Ramazan Şeşen

Türkiye dünyanın en zengin yazma koleksiyonlarına sahiptir. Bu gün hala bu koleksiyonların, birkaçı dışında, muntazam ve ilmi katalogları neşredilmemiştir. Bu katalogların yapılması İslâm kültürüne yapılacak en önemli hizmetlerden biri olacaktır. Şimdiye kadar bu konuda yapılan teşebbüsler hep yarım kalmıştır. Gerçi T. C. Kültür Bakanlığı 1978 yılından beri, bu konuda, Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK) projesi adı altında bir proje yürütmekte ise de, bu projeye gerekli mali destek ve kaliteli eleman temin edilmemektedir. Proje bin bir güçlük, eleman yetersizliği içinde yürümektedir. Bu işin başarıya ulaşabilmesi için yapılacak iş Osmanlı Arşivleri tasnifi için ve yürütülen projeye benzer bir proje hazırlamak, bu projeye gerekli mali destek ve kaliteli eleman temin etmektedir. Üzüntüyle söylemek gerekir ki yazmalara gereken ehemmiyet verilmemektedir.

I. TÜRKİYE YAZMA KOLEKSİYONLARININ ORTAYA ÇIKIŞI

İslâm medeniyeti insanlığın meydana getirdiği en büyük medeniyetlerdendir. Başta Qur'an-Kerim olmak üzere bu medeniyette kitabın yeri büyüktür. *Qur'an*'la başlayıp, bu medeniyette muazzam bir yazılı edebiyat (literatür) doğmuş, Emeviler devrinden itibaren sayısız kütüphane tesis edilmiş, kitap İslâm medeniyetle dünyada yaygın hale gelmiştir. Ancak, modern Avrupa medeniyeti bu konuda İslâm medeniyetini geçebilmiştir.

İslâm dünyasında ilk kütüphane Emeviler devrinde kuruldu. 'Omar b. 'Abdul'azîz (ölm. 101/720), I. Marwan devrinde tercü-

me edilen bir kitabı Emevilerin kitap hazinelerinden (خزائن الكتب) çıkararak çoğaltmıştır (İbn Juljul, *Tabaqat al-atibba*, nşr. Fu'ad Sayyid, Kahire 1955, s. 61; İbn Abî Uşaybia, *Uyün al-anbâ*, Mısır 1299/1882, I, 163). Bu kayıttan Emeviler devrinde sarayda kütüphane olduğu anlaşılıyor.

Abbasilerin iktidara geçişiyle kitap te'lifi ve tercümesi hızlandı. Halife Abū Ja'far al-Manşūr (ölm. 158/775) tercüme ve te'lif hareketini organize etmek için Bayt al-Hikma'yi kurdu. Bu müessesede bir de Khizānat al-Hikma vardı. Bayt al-Hikma Hārūn al-Rashīd devrinde gelişti, al-Ma'mūn zamanında (813-833) en parlak devrini yaşadı. al-Mutawakkil devrindeki hadisçilerin reaksiyonunda Bayt al-Hikma dağıldı. Buna mukabil al-Fah b. Khāqan (ölm. 247/861) tarafından Khizānat al-Hikma kuruldu. İbn al-Nadīm bu kütüphanenin çok büyük olduğunu söyler (*al-Fihrist*, nşr. G. Flügel, Leipzig 1871, s. 143).

Bundan sonra, III./IX. asrın sonunda Afrika'da Ağlebiler, IV./X. asrın başlarında Musul'da Ja'far b. Hāmdān (ölm. 323/934), daha sonra 383/993, Şāpūr b. Ardeşir Dār al-'ilm adıyla tanınan büyük kütüphaneleri ve ilim merkezleri kurdular. Bu darülimlerin en meşhuru 10 Cemaziyelahir 395/24 Mart 1005 tarihinde Fâtımiler tarafından Kahire'de açılan Dār al-'ilm'dir. Saraydan ve diğer yerlerden buraya her konuda değerli eserler getirilip büyük bir kütüphane kuruldu. Buranın işleriyle uğraşan, kitap istinsah eden özel memurları vardı. Alimler buraya giderek istedikleri konudaki eserleri okuyorlar veya istinsah edebiliyorlardı. Çok geçmeden bu Dār al-'ilm'in İskenderiye, Halep, Kudüs, Dimaşk ve Trablusşam'da daha küçük örnekleri meydana getirildi (al-Maqrîzî, *al-Khitat*, I, 458-460, II, 342; D. Sourdel, *Dār al-Hikma*, EI², II, 130; Y. Eche, *Les Bibliothèques arabes Publiques et semi-Publiques*, Damas 1967, s. 50, 120, 332). Kahire'de Fâtımiler devrinde Dār al-'ilm'den başka bir de zengin saray kütüphanesi vardı. Bu kütüphanede kırk ayrı bölüm bulunuyordu. Bunlardan biri 'ulum al-awā'il'e dâir kitaplara tahsis edilmişti. Bu bölüm 18.000 cilt eser ihtiva etmekteydi. Bu kütüphanedeki kitapların 100.000 cildi mensub hat (al-khatt al-mansüb) ile yazılmıştı (*al-Khiṭāṭ*, I, 408-409) Yusuf Eche, *Les Bibliothèques arabes publique et semi-publiques* adlı eserinde bu kütüphanelerin Irak, Şam, Mısır'da kurulanlarından bahsetmiştir.

Sâmânilerin Buhara'da sarayda kurdukları Şivān al-Hikma, Endelüs Emevilerinin Kurtuba'da kurdukları saray kütüphaneleri de çok değerliydi. Şivān al-Hikma'den İbn Sinâ çok faydalanmıştır. Endelüs emevî hükümdarı II. Hakem tarafından sarayda kurulan kütüphanenin fihristi 44 defterden meydana geliyordu (al-Maqqarî, *Nafh al-ğib*, I, 362). Eyyübiler ilme ve eğitime büyük önem verdiler. Bu devirde devletin önemli makamlarında bulunan âlimler ve devlet adamları tarafından camilerde, medreselerde, hastahanelerde ve zâviyelerde çeşitli koleksiyonlar meydana getirildi. Bu devrede Fâtîmî saray kütüphanesinden 120.000 cilt civarında kitap kalmıştı. 'İmaduddin al-Kâtib'in ifadesine göre, bu değerli kütüphanedeki eserler kitap simsarlarının teşvikiyle satılmıştır (al-Bundārî, *Sana'l-Barq al-Shāmi*, nşr. R. Şeşen, Beyrut 1971, I, 234-236). İçlerinde çok değerli kitapların bulunduğu bu eserlerden bir kısmı al-Qādi'l-Fāḍil, kardeşi 'Abdulkarim (ölm. 621/1224). Tâjuddin Abu'l-Yumn al-Kindî (ölm. 613/1217) ve 'İmaduddin gibi devrin alimleri tarafından satın alınmıştır. Rivâyete göre, al-Qādi'l-Fāḍil ve kardeşinin kütüphaneleri 120.000 ilâ 200.000 cilt arasında eser ihtiva ediyorlardı. Bunlardan başka Halep Büyük Camii'nde, Âmid Büyük Camii'nde, Hama'da, Dimaşk'taki Nüreddin hatahanesinde, al-Malik al-Ashraf türbesinde ve çeşitli medreselerde, zâviyelerde, camilerde büyüklü-küçüklü koleksiyonlar bulunuyordu. (Salah Munajjid, *Qavâ'id Fahrasat al-makhtât al-'arabiyya*, Beyrut 1973, s. 14-16; R. Şeşen, *Salâhaddin devrinde Eyyübiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 267-269). Salâhaddin'in tabibi As'ad b. Matrān (ölm. 587/1191)'ın 10 000 ciltten fazla eser ihtiva eden özel bir kütüphanesi vardı (*Uyün al-anbâ*, II, 178-179). Bunlara İlhanlılar tarafından Merağa'da te'sis edilen ve 500 000 cilt eser ihtiva ettiği söylenen büyük kütüphaneyi de ilâve edebiliriz.

İslâm dünyasının diğer yerlerinde olduğu gibi, Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra, XII-XIII. yüzyıllarda Anadolu'daki camilerde, medreselerde, zaviyelerde küçüklü-büyükklü kitap koleksiyonları bulunmuş olmalıdır. Zira, Anadolu Selçukluları zamanında bu ülkede yüzden fazla medrese kurulmuştur. XIII. asırda Anadolu'da İbn al-'Arabi (ölm. 638/1240), Şadrüddin al-Qonavi (ölm. 672/1273), Mawlānā Jalāluddīn al-Rūmī gibi büyük bilginler yaşamışlardır. Bu gün Konya'daki Yusuf Ağa kütüp-

hanesinde bulunan Şadrüddin al-Qonavi vakfı kitapları arasında İbn al-'Arabî ile kendisinin elyazılarıyla yazılmış te'lifleri bulunmaktadır. Ayrıca, bu sırada Anadolu Selçuklu sultanlarının saraylarında özel kütüphaneler bulunmuş olmalıdır. Bu sırada Erzincan'da Mengücekoğlu 'Alâuddin Davud b. Bahramşah'ın yanında uzun yıllar kalan 'Abdullaîf al-Bağdâdî (ölm. 629/1231) bu şehir için «dârul'ilm» ifâdesini kullanır (Hüseyin Çelebi, nr. 823). Beylikler devrinde Aydınogullarına, Germiyanogullarına da pek çok kitap ithaf edilmiştir. Germiyan sarayı şairlerin ve âlimlerin toplandığı yeri.

Osmanlıların ilk yıllarında Bursa ve iznik gibi önemli merkezler ele geçirildi. Milâdî 1331 yılında Orhan Gazi tarafından İznik medresesi kuruldu. Bu medresenin başmüdürrisliğine Davud al-Qaysarî (ölm. 751/1350) getirildi. Bu medresede talebelerin faydalanması için bir koleksiyon olmalıdır. I. Murad (ölm. 891/1389) devrinden itibaren Osmanlı sultanlarına te'lif ve tercüme kitap ithaf etme artmıştır. Bu devirde şöhret kazanan büyük islâm âlimi Shamsuddin Muhammed b. Hamzat al-Fanârî (öklm. 834/1431) öldüğü sırada 10 000 ciltlik bir kütüphane bırakmıştır (Tashköp-rizâde, *al-Shaqâ'iq al-nu'mâniyya*, nşr. A. Subhi Furat, İstanbul 1405/1985, s. 20; İsmail E. Erünsal, *Türk kütüphaneleri tarihi*, Ankara 1988, s. 5). Bu kayıt Osmanlıların başlarında bile Anadolu'da oldukça büyük sayıda kitap birikimi olduğunu gösterir.

Yıldırım Bâyezid (ölm. 1402), Çelebi Mehmed (ölm. 1421) ve II. Murad (ölm. 1451) devirlerinde Osmanlı ülkesinde büyük bir ilmi faaliyet vardı. Birçok kitap bu sultanlar adına te'lif ve tercüme edildi. Yıldırım devrinde Bursa'da kurulan Eyne Subaşı Medresesi'nde bir kitap odası vardı. Yine, Eyne Bey'in Balıkesir'de kurduğu medreseye bir hafız-ı kütüb (kütüphaneci) tâyin edilmişti. Aynı sırada kurulan Bolu'daki Yıldırım Medresesi'nde bir kütüphaneci vardı. II. Murad'ın 833/1430 yılında Edirne'de kurduğu Dâr al-Hadith'te bir kitap koleksiyonu bulunuyordu. Yine aynı hükümdarın Edirne'de 825/1422 tarihinde inşa ettirdiği Gazi Mihail Bey Camii'nde bir kütüphane vardı. Bu devirde kitap koleksiyonu vakfedenler arasında Gazi Umur Bey b. Timurtaş Paşa da vardır (İ. Erünsal., a.g.e., s. 6-12).

Fâtiş (ölm. 1481) devrinde sarayda büyük bir kütüphane meydana getirildi. Önce Beyazıt'taki eski sarayda kurulan bu kütüphane sonra Topkapısarayı'na taşındı. Fatih tarafından Topkapı sarayında kurulan bu büyük kütüphane II. Bâyezid tarafından ilâve edilen kitaplarla zenginleştirildi. Yavuz Selim (ölm. 1520)'in İran ve Mısır seferlerinden dönerken yanında pek çok değerli kitap getirmiş olduğu söylenir. Bunlar da saray kütüphanesine kondu. Bundan sonra hediye edilen ve satın alınan nadide kitaplarla saray kütüphanesi devamlı gelişti. Fatih devrinde Aya-sofya Medresesi'nde, Eyüb Medresesi'nde, Mahmud Paşa Medresesi'nde ve Fatih Medreselerinde yeni kitap koleksiyonları meydana getirildi (İ. Erünsal, a.g.e., s. 15-40). Kanunî Süleyman devrinde (1520-1566) bu kütüphanelere yenileri katıldı. Oğlu II. Selim (ölm. 1574) Edirne'deki Selimiye Camii'ni inşâ ettirince burada bir kütüphane te'sis etti. Buraya saraydan kitaplar vakfetti. II. Selim'in vakfiyesinde bu kitapların listesi verilmektedir (Selimiye Ktp., nr. 140, 141). Bunlardan başka XVI ve XVII. asırlarda camilerde, medreselerde, çeşitli âlimlerin ve devlet adamlarının ellerinde çok sayıda koleksiyon toplandı.

MÜSTAKİL KÜTÜPHANELERİN ORTAYA ÇIKIŞI :

XVI. asrın ikinci yarısında Edirne'de Selimiye, İstanbul'da İsmihan Sultan Kütüphaneleri teşekkül etmişti. Şehzâdelerin bulunduğu Manisa ve Amasya'da kütüphaneler vardı. XVII. asrın ikinci yarısında 1670 yıllarında İstanbul'da bu günkü Köprülü Kütüphanesi zamanın sadrazamı Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa (ölm. 1089/1678) tarafından müstakil bir bina yapılarak te'sis edildi. Çok değerli bir koleksiyon olan kütüphane müstakil bir binaya sahipti. Pek geçmeden bu kütüphaneyi yenileri takibetti. 1690 yılı civarında yine İstanbul'da Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi'nde yeni bir koleksiyon meydan getirildi (Erünsal, s. 64-65). Yine Köprülü ailesinden Amcazâde Hüseyin Paşa 1112/1700 yılı civarında Saraçhanebaşı'ndaki külliyesinde yeni bir koleksiyon meydana getirdi. Aynı sıralarda Şeyhülislâm Feyzullah Efendi 1111/1699 yılında Fatih'teki Feyziye Medresesi'ndeki değerli koleksiyonu vakfetti (Erünsal, s. 65-66). Gülnuş Valide Sultan 1245/1712 yılında Üsküdar'daki camisine bir koleksiyon vak-

fetti. Bu sıralardaki sadrazamlardan Şehid Ali Paşa Vefa'da zengin bir kütüphane tesis etti. Bu kütüphanenin 1715, 1716 yıllarında tertibedilmiş iki vakfiyesi vardır (Erünsal, s. 70-77).

XVIII. asrın başlarında İstanbul'da meydana getirilen kütüphanelerin en önemlisi 1132/1720 yılında, zamanın Padişahı III. Ahmed'in Topkapı Sarayı'nda te'sis ettiği kütüphanedir. Çok değerli, zengin bir koleksiyona sahip olan bu kütüphanenin müstakil bir binası vardı (*aynı eser*, s. 76-80). Yine III. Ahmed, Yeni Cami yanındaki Turhan Valide türbesi yanında bir başka kütüphane yaptırdı. Bu kütüphanenin 1138/1726 tarihinde tertibedilen vakfiyesi vardır. Yine III. Ahmed devrinde zamanın sadrazamı Damad İbrahim Paşa Şehzadebaşı'ndaki Dârülhadith'inde ve memleketi Nevşehir'de birer kütüphane meydana getirmiştir. Gerek Şehid Ali gerek Damad İbrahim koleksiyonları son derece değerlidir (*aynı eser*, s. 80-81).

I. Mahmud devrinde (1730-1754) tesis edilen pek çok kütüphane vardır. Bunların en önemlileri Ayasofya, Fatih ve Galatasaray kütüphaneleridir. Bu devirde imparatorluğun çeşitli yerlerinde, hatta kalelerde bile kütüphane tesisine girişilmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa, İstanbul'da Davud Paşa'da 1147/1735 yılında inşası tamamlanan camiinde bir kütüphane te'sis etti, aynı sıralarda Damadzâde Abu'l-Khayr Ahmed Efendi Yavuz Selim camiinde bir koleksiyon meydana getirdi. III. Ahmed, ve I. Mahmud'un Dârüssaâde ağalığını yapan Hacı Beşir Ağa Cağaloğlu'ndaki külliyesinde ve Eyüb'teki Dârülhadith'inde birer kitap koleksiyonu meydana getirdi. Ayasofya'daki Râbia Hatun kitapları Eyüpteki Hacı Beşir Ağa Kütüphanesine nakledildi (*aynı eser*, s. 84-87).

I. Mahmud devrinde te'sis edilen en önemli kütüphane Ayasofya Camii'nde tesis edilen kütüphanedir. Bu kütüphane 1153/1740 tarihinde padişahın katıldığı bir merasimle açılmış, saraydan buraya çok değerli yazmalar nakledilmiştir. Aynı sultan 1168/1754 yılında Galatasaray Mektebinde de bir değerli kütüphane te'sis etmiş, bu kütüphanedeki yazmalar daha sonra Ayasofya'ya taşınmıştır. Bu Ayasofya kütüphanesi bu gün Türkiye'de mevcut olan koleksiyonların en önemlisidir. I. Mahmud 1155/1742 yılında

Fatih Camii'ne bitişik Fatih kütüphanesini de hizmete açmıştır. Bu koleksiyon da çok değerlidir (*aynı eser*, s. 87-91, 93-96, 133).

Ayasofya'nın hizmete açıldığı 1740 yılında Vefa'da Atıf Efendi kütüphanesi kuruldu. Bu kütüphanenin 1741 tarihli vakfiyesi zamanımıza gelmiştir. Aynı yıl Reisülküttab Mustafa Efendi tarafından değerli bir koleksiyon vakfedildi. Fakat, Reisülküttab bu koleksiyonu koyacak bir kütüphane yaptıramadan öldü. Oğlu Mustafa Aşir Efendi bu koleksiyona kendi kitaplarını da ilâve etti. Bir binaya nakledildi. Daha sonra, Hafid Efendi ve Kasidedci-zâde Sırrı Efendi koleksiyonları da bu kütüphaneye ilâve edildi (*aynı eser*, s. 90-93, 120).

I. Mahmud zamanında Ayasofya ve Fatih Camilerinde olduğu gibi, Süleymaniye Camii'nde de bir kütüphane tesis edilmiştir (*aynı eser*, s. 94-95). Bu kütüphane bu günkü Süleymaniye kütüphanesinin esasını teşkil etmiştir.

I. Mahmud Nuruosmaniye Camisi ve külliyesinin inşasını başlatmıştı. Fakat ömrü vefa etmedi. Bu külliye ve kütüphanesi III. Osman tarafından 1169/1756 yılında merasimle açıldı. Saraydan ve diğer yerlerden buraya 5031 cilt kitap nakledildi. 1231/1820 yılında bu kütüphanenin sayımı yapıldı (*aynı eser*, s. 1000-101). Bu devirde yapılan kütüphanelerden biri de zamanın Sadrazamı Ragıb Paşa'nın 1176/1762 yılında yaptırmaya başladığı kütüphanedir. Vakfiyesi aynı yıl hazırlanmıştır (*aynı eser*, s. 101-102).

III. Osman'dan sonra III. Mustafa tahta çıktı. Bu sultan Lâleli Camii'nin yanında yaptırdığı medreseye değerli bir koleksiyon vakfetti. Bu kütüphane 1177/1764 yılında merasimle açıldı. Bu kütüphanenin III. Mustafa tarafından vakfedilip II. Mahmud tarafından Lâleli'ye nakledildiği de söylenir (*aynı eser*, s. 102-105). Bu devirde te'sis edilen başka bir kütüphane de Beyazıt'taki Veliyüddin Efendi kütüphanesidir. Kütüphanenin vakfiyesinde vakfedilen kitapların listesi vardır. 1231/1816 tarihinde buraya Taşköprü-zâde İbrahim Efendi, Halil Efendi, Fenarioğlu Şamsuddin, Tatar Abdullah, Abū Bakr Efendi'nin koleksiyonları da nakledilmiştir (*aynı eser*, s. 105-106, 130-131).

I. Abdülhamid devrinde (1774-1789) te'sis edilen kütüphanelerin başında Hamidiye kütüphanesi gelir. Bu kütüphane bu padişah tarafından tesis edilen külliyyede 1194/1780 yılında açıldı. Kitapların sayısı 1552 cilt idi. Bir müddet sonra Lala İsmail bu kütüphaneye 750 ciltlik bir koleksiyon daha vakfetti. Böylece kütüphane zenginleşti. Aynı sıralarda 1189/1775 yılında Damad-zâde Mehmed Murad tarafından Murad Molla kütüphanesi te'sis edildi. 1197/1782 yılında Üsküdar'da Selimağa kütüphanesi, Sadrazam Halil Hamid Paşa tarafından Isparta, Burdur, kütüphaneleri te'sis edildi (*aynı eser*, s. 108-110). Bu sıralarda Çorum Diyarbakır şehirlerinde de birer kütüphane te'sis edildi.

III. Selim devrinde (1789-1808) Konya'da Yusuf Ağa kütüphanesi 1210/1795 yılında açıldı. 1209/1794 yılında vakfiyesi tertib edildi. Bu kütüphane Anadolu kütüphanelerinin en önemlilerindendir. Yusuf Ağa Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii'nde de 377 ciltlik bir kütüphane kurdu. İki yıl sonra 1212/1797 yılında Kayseri'de Râşid Efendi kütüphanesi açıldı. Bu koleksiyon 984 cilt kitaptan meydana geliyordu. 1208/1794 yılında Bursa'da Haracci-oğlu kütüphanesi kuruldu. 1217/1803 yılında Çorukçuzâde Hacı Ahmed Kastamonu'da Numaniye Medresesi kütüphanesini tesis etti. 1219/1804 yılında Akhisar'da Zeynelzâde kütüphanesi, 1221/1805 yılında Manisa'da Karaosmanoğlu kütüphanesi tesis edildi (*aynı eser*, s. 115-119). Yine bu devirde III. Selim'in anası Mihriman Sultan Eyüp Camii'nde, Debbağzâde İbrahim Efendi Tophanedeki Kılıç Ali Paşa Medresesinde birer kütüphane tesis ettiler. Kılıç Ali Kütüphanesi 1216/1801 yılında kuruldu. 753 cilt kitap ihtiva ediyordu. 1220/1805 yılında Köprülü Mehmed Asım Bey Köprülü Kütüphanesi'ne 350 ciltlik bir koleksiyon vakfetti. Tesis edilen bu kütüphanelerin çoğu daha sonra kurucularının aileleri tarafından zenginleştirildi.

II. Mahmud devrinde (1808-1839) Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde kütüphane tesisine devam edildi. 1226/1811 yılında Kutahya'da Vahid Paşa Kütüphanesi, 1233/1818 yılında Fatih'te Çelebi Abdullah Kütüphanesi, Burdur'da Derviş Mehmed Paşa Kütüphanesi, 1242/1827 yılında Tire'de Necib Paşa Kütüphanesi, 1243/1828 yılında Kastamonu'da Merdiye ve Münire Medreseleri kütüphaneleri, 1239/1824 yılında Fatih'te Yahya Efendi kütüpha-

nesi, 1252/1836 yılında Üsküdar'da Nakşibendi Dergâhında Pertev Paşa kütüphanesi kuruldu (*aynı eser*, s. 123-125, 127-128).

II. Mahmud Kıbrıs'ta Lefkoşe'de II. Mahmud Kütüphanesi'ni, Fatih Çarşamba'da Dârülmesnevi Kütüphanesi'ni, Unkapanı'nda Şaziliye Tekkesi Kütüphanesi'ni kurdu. 1235-1237/1820-1822 yıllarında Mehmed Saîd Halet Efendi Galata Mevlevihanesi'nde kendi adıyla anılan kütüphaneyi kurdu (*aynı eser*, s. 126-127).

II. Mahmud devrinde kütüphanelerin demirbaş numaralı defterlerinin tertibine ve sayımına başlandı. Köprülü, Ayasofya, Damad İbrahim, Valide Sultan, Hacı Beşir Ağa... kütüphanelerinin yazma muhtasar fihristleri yapıldı. 1242/1826 yılında kütüphaneler Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'ne devredildi. Bundan sonra kütüphanelerin bakımı ve geliştirilmesiyle bu vekâlet ilgilendi. Cumhuriyet devrinde 1925'te Evkâf Nezâreti'nin lâğvedilmesinden sonra kütüphaneler Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Bu gün ise Kültür Bakanlığına bağlıdır.

Bu koleksiyonlardaki yazmalar çok çeşitli kaynaklardan toplanmıştır. Türkiye'de I./VII. asırdan itibaren, yazılan yazmalar vardır. Türk-İslâm Eserleri Müzesi, nr. 85, 87, 89, 358, 364'deki mushaf lar Emeviler devrinde yazılmıştır. Bunlardan biri 65/685 tarihini taşır. Topkapı Sarayı'ndaki Hz. Osman'a nisbet edilen mushaf da I./VII. asırda yazılmış olmalıdır. Türkiye kütüphanelerinde en eski istinsah tarihi taşıyan yazma kitab Veliyüddin Efendi, nr. 3139'da bulunmaktadır. Bu nüsha 280/893 tarihinde istinsah edilmiştir. IV./X. asra âit yazmaların sayısı epeyce vardır. Bunların çoğu Bağdad ve Irak'ta istinsah edilmişlerdir. V./XI. asra âit yazmaların sayısı daha da artar, bu yazmalar çeşitli ülkelere mensuptur. VI./XII. asırdan önceki yazmalar Anadolu dışında yazılmıştır. VI./XII. asırdan sonra Anadolu'da da kitap istinsahına başlanmıştır. IX./XV. asırdan sonra Osmanlı Devleti'nde kitap istinsahı hızla artar. 1719 yılında matbaanın kuruluşundan sonra kitap istinsah etme devam eder. Türkiye'deki yazmalar arasında, Irak, Horasan, Türkistan, Altınordu sahası, Şam, Hicaz, Mısır, Mağrib ve Endelüs'te istinsah edilenler vardır. Ali Emiri Yemen'den epeyce yazma kitap getirmiştir. Osmanlı sultanlarına ülke içinden ve dışından çok miktarda kitap hediye edilmiştir. Osmanlı eyâletlerine tâyin edilen valiler, sadrazamlar, vezirler satın alma

ve hediye yoluyla çok miktarda kitap getirmişler, kütüphanelerin bir kısmını bunlar kurmuşlardır. İslâm dünyasında büyük bir kitap ticareti vardı. Ülkelerarası kitap ticareti yapan tüccarlar bulunuyordu. Bunlar vasıtasıyla Türkistan'da yazılan bir nüshanın kısa zamanda Anadolu'ya veya Endelüs'e ulaşması zor değildi. Bunun İslâm tarihinde pek çok örnekleri vardır. Şu hususa da parmak basmak gerekir ki, İstanbul ve Anadolu'daki kütüphanelerin çoğu XVIII, XIX, XX. asırlarda yani devletin gerileme devrinde kurulmuşlardır. Bu da, mevcut koleksiyonların fetih ganimetinden çok satın alınma ve ithaf yollarına meydana getirildiklerini gösterir.

II. YAZMA KOLEKSİYONLARININ BUGÜNKÜ DURUMLARI

Kütüphaneler Evkaf-ı Hümayun Nezâreti'ne bağlandıktan sonra yine yeni yazma koleksiyonları meydana getirilmeye devam etti. XIX. asrın sonlarında Osman Hamdi Bey tarafından Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi meydana getirildi. Ardından bazı önemli yazmalar ihtiva eden Askeri Müze, Deniz Müzesi kütüphaneleri meydana getirildi. 1916'da Ali Emiri Kütüphanesi, Cumhuriyet devrinde 1925'ten sonra İstanbul Üniversitesi, Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi, İstanbul Belediye, Kandilli Rasathanesi, Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphaneleri, Konya'da Mevlâna Müzesi ve Koyunoğlu Kütüphaneleri meydana getirildi. Cumhuriyet devrindeki düzenlemelerle camiler, medreseler, tekke ve zâviyelerdeki küçük koleksiyonlar il ve ilçe halk kütüphanelerinde, müzeerde toplandı. Çeşitli koleksiyonları bir arada toplayan yazma merkezleri meydana getirildi. Türkiye'de bugün de çeşitli kurumlar, kitapsever gayretli kişiler yeni yazma koleksiyonları meydana getirmeye devam etmektedir. Yeni alınan yazmalarla eski koleksiyonlar zenginleştirilmektedir.

Türkiye bugün bütün ilimlerde İslâmî yazmaların en çok bulunduğu ülkedir. Arşivlerdeki evraklar ve defterler dışında, bütün Türkiye sathında 250 000 cilt civarında yazma olduğu tahmin edilmektedir. Ortalama olarak bunların 160 000'den fazlası Arapça, 70 000 cilt kadarı Türkçe, 13 000 ciltten fazlası ise Farsça'dır. Yunanca, Ermenice, Süryanice yazmalar mahduttur. Bahsedilen

250 000 cilt civarındaki yazmanın 146 000 cilt kadarı İstanbul'da toplanmıştır. İstanbul'un dünyada en çok İslâmî yazmaya sahip olan bir şehir olduğunu söylemek mübalâğa etmemiş oluruz. İstanbul'da Süleymaniye, Fatih Millet, Topkapısarayı Müzesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphaneleri gibi çeşitli koleksiyonları toplandığı yazma merkezleri, bir veya birkaç küçük koleksiyonun toplandığı yazma kütüphaneleri vardır. Bunların en önemlisi Süleymaniye kütüphanesidir. Yukarıda söylendiği gibi Süleymaniye koleksiyonunun ilk nüvesi I. Mahmud devrinde tesis edilmiştir.

SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ : Bugün bu kütüphanede 106 koleksiyon toplanmıştır. Bu koleksiyonlarda 65 000 ciltten fazla yazma vardır. Çeşitli Anadolu şehirlerinden bazı küçük koleksiyonlar da bu kütüphaneye getirilmiştir. Yukarıda bahsedilen önemli koleksiyonlardan çoğu bugün bu kütüphanede toplanmıştır. Bunların önemlileri Ayasofya (5119 cilt), Bağdadlı Vehbi (1639 cilt), Carullah Efendi (2194 cilt), Hacı Beşir Ağa (631 cilt), Eyüb Hacı Beşir (193 cilt), Ali Nihat Tarlan (192 cilt), Amcazâde Hüseyin Paşa (456 cilt), Antalya Tekelioğlu (998 cilt), Aşir Efendi (454 cilt), Çelebi Abdullah (183 cilt), Çorlulu Ali Paşa (385 cilt), Damad İbrahim (1171 cilt), Darülmesnevi (472 cilt), Denizli (480 cilt), Dügümlü Baba (204 cilt), Esad Efendi (3698 cilt) Eyüb Camii (186 cilt), Fâtih (5219 cilt), Giresun (182 cilt), Gülnuş Valide Sultan (66 cilt), Hacı Mahmud (4487 cilt), Hafid Efendi (498 cilt), Halet Efendi (882 cilt), Hafif Efendi ilâvesi (310 cilt), Hamidiye (1490 cilt), Harput (443 cilt), Hasan Hayri-Abdullah Efendi (142 cilt), Hasan Hüsnü (1052 cilt), Haşim Paşa (102 cilt), Hekimoğlu Ali Paşa (928 cilt), Hüsrev Paşa (714 cilt), İbrahim Efendi (455 cilt), İsmihan Sultan (521 cilt), İzmir (896 cilt) İzmirli İsmail Hakkı (275 cilt), Kadızâde Mehmed (567 cilt), Karacelibizâde (357 cilt), Kasidecizâde (445 cilt), Kılıç Ali Paşa (998 cilt), Lala İsmail (754 cilt), Lâleli (3775 cilt), Mahmud Paşa (359 cilt), Mehmed Ağa Câmii (142 cilt), M. Arif-M. Murad (184 cilt), M. Hilmi-M. Fethi (252 cilt), Mesih Paşa (118 cilt), Mihrişan Sultan (443 cilt), Molla çelebi (146 cilt), Muğla Hoca Mustafa (354 cilt), Murad Buharı (309 cilt), Musalla Medresesi (158 cilt), Nafiz Paşa (613 cilt), Nasûhi Dergâhı (294 cilt), Nuri Arlasez (429 cilt), Osman Huldi (79 cilt), Pertev Paşa (665 cilt), Pertevyinal (400 cilt), Reisülküttab (1203 cilt), Reşid Efendi (1178 cilt),

Rüstem Paşa (166 cilt), Saliha Hatun (177 cilt), Serez (1810 cilt), Servili (332 cilt), I. Ahmed (108 cilt), Süheyl Ünver (974 defter), Süleymaniye (1037 cilt), Sütluçe Dergâhı (Elif Efendi, 93 cilt), Şazili Tekkesi (117 cilt). Şehid Ali Paşa (2843 cilt), Şehzâde Mehmed (109 cilt), Şeyhülislâm Esad Efendi Medresesi (188 cilt), Tahir Ağa (143 cilt), Tırnovalı (286 cilt), Turhan Valide (338 cilt), Uşşâki Dergâhı (348 cilt), Yahya Tefvik (368 cilt), Yazma Bağışlar (2639 cilt), Yeni Cami (1201 cilt), Yeni Medrese (144 cilt), Yozgat (767 cilt), Yusuf Ağa (372 cilt), Zühüd Bey (118 cilt) kütüphaneleridir. Diğerleri ise 50 ciltten daha az yazma eser ihtiva ederler. İçlerinde birkaç yazma ihtiva edenler bile vardır. Toplam 65 000 cilt civarında yazma eder. Bunlardan 12 000 cilt kadarı Türkçe 50 000 cilt kadarı Arapça, 3680 cildi ise Farsçadır. Bu koleksiyonlardan 46 koleksiyonun muhtasar fihristi Osmanlıların son devirlerinde basılmıştır. İçlerinde Ayasofya, Fatih, Carullah, Damağ İbrahim, Esad Efendi, Bağdadlı Vehbi, Hacı Mahmud, Hamidiye, Kılıç Ali, Lâleli, Reisiülküttab. Süleymaniye, Şehid Ali, Yazma Bağışlar ve Yeni Cami en değerli koleksiyonlardır. Bu koleksiyonlar hem eski, hem ilmî değeri büyük yazmalar ihtiva ederler. Süleymaniye Kütüphanesi'ni dünya çapında yazma merkezi yapan bu koleksiyonlardır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde ayrıca 2000 civarında nadir yazmanın mikrofilm arşivi, zengin bir hat koleksiyonu vardır. Yazmaların tesbit fişleri çıkarılmış, okuyucular için kitap, müellif adlarına ve konulara göre fişleri yapılmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağlı şu beş kütüphane de vardır.

ATIF EFENDİ KÜTÜPHANESİ : Yukarıda ifade edildiği gibi 1741 tarihinde kurulmuştur. 2826 cilt yazma ihtiva etmektedir, Mehmed Zeki Pakalın'ın hediye ettiği kitaplar arasındaki yazmalar bunun dışındadır. Klâsik değerde yazmaları olan bir kütüphanedir. 1310/1892 yılında muhtasar fihristi basılmıştır. Cumhuriyet devrinde tesbit fişleri çıkarılmış, okuyucular için fiş kataloqları yapılmıştır.

KÖPRÜLÜ KÜTÜPHANESİ : Yukarıda ifade edildiği gibi 1670 yıllarında kuruldu. Bugün bu kütüphanede 2593 cilt yazma vardır. Kütüphaneyi Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa kur-

muş 1650 cilt tutan çok değerli bir koleksiyon meydana getirmiştir. Daha sonra, XVIII. yüzyılda Köprülü Hacı Ahmed Paşa, XIX. yüzyılda yine aynı âileden M. Asım Bey bu kütüphaneye iki koleksiyon daha ilâve etmişlerdir. Bunlar, Fazıl Ahmed Paşa koleksiyonu gibi değerli değildir. Kütüphanenin muhtasar fihristi Osmanlıların sonlarında 1303 yılında basılmıştır. Bu kütüphanenin de tesbit fişleri ve okuyucuların kullanacağı fişler çıkarılmıştır. 1983-1986 yıllarında IRCICA'da çalıştığımız sırada tarafımızdan kataloğu hazırlanmış, IRCICA yayınları arasında 1986 yılında üç cilt halinde yayınlanmıştır. Bu katalogun mukaddimesinde kütüphane hakkında tafsilâtı bilgi verilmektedir.

NURUOSMANİYE KÜTÜPHANESİ : Yukarıda anlatıldığı gibi 1756 yılında kurulmuştur. 5052 cilt yazma ihtiva eder. Muhtasar fihristi 1310 hicri yılında İstanbul'da basılmıştır. Tesbit fişleri ve okuyucuların kullanması için fiş kataloğu yapılmıştır. Son derece önemli kütüphanelerdendir. Bayrampaşa'daki koleksiyon bu kütüphaneye ilâve edilmiştir.

RAGIP PAŞA KÜTÜPHANESİ : 1762-1763 yıllarında zamanın Sadrazamı Koca Ragıp Paşa tarafından kurulmuştur. 1275 cilt yazma ihtiva eder. Kütüphaneye sonradan konan Yahya Tefvik, Yeni Medrese ve Musalla Medresesi kitapları bugün Süleymaniye'dedir. Ragıp Paşa kütüphanesinin koleksiyonu da çok değerlidir. Kütüphanenin muhtasar fihristi hicri 1285'te basılmıştır. Tesbit fişleri ve okuyucu fişleri yapılmıştır.

SELİMAĞA KÜTÜPHANESİ : 1782 yılında Hacı Selimağa tarafından kurulmuştur. Kütüphanede Selimağa koleksiyonundan başka Aziz Mahmud Hüdâî, Nurbânû Sultan, Kemankeş Emir Hoca koleksiyonları da vardır. Tamamı 2952 yazma oluşturur. Selimağa kütüphanesinin muhtasar bir kataloğu yapılmış, 1310 yılında basılmıştır. Bu koleksiyon değerlidir. Tesbit fişleri, okuyucu fişleri yapılmıştır.

BEYAZIT UMUMİ VE VELİYÜDDİN EFENDİ KÜTÜPHANELERİ : Bunlar bugün Beyazıt Devlet Kitaplığı içindedir. Veliyüddin koleksiyonu 1770 yılı civarında vakfedilmiştir. Bunlara sonradan Kara Mustafa Paşa koleksiyonu da ilave edilmiştir. Toplam 11098 cilt yazma ihtiva eder. Bilhassa Veliyüddin Efendi koleksi-

yonu çok değerlidir. Umumi kısmındaki kitapların çoğu satın alınarak toplanmıştır. Veliyüddin Efendi'nin muhtasar fihristi 1304 yılında basılmıştır. Umumi kısmının defteri de 1310 yılında basılmıştır. Umumi kısmının tesbit fişleri çıkarılmıştır. Veliyüddin Efendi koleksiyonunun tesbit fişleri tamamlanmamıştır.

FEYZULLAH EFENDİ, ALİ EMİRİ KOLEKSİYONLARI : Bu iki koleksiyon bugün Fatih Millet Kütüphanesi olan Feyziye Medresesi'ndedir. Feyzullah Efendi kısmında 2162, Ali Emiri kısmında 4424 cilt yazma vardır. Feyzullah Efendi Koleksiyonu 1699 yılında vakfedilmiştir. Ali Emiri ise bu kütüphanenin bulunduğu medresede kütüphanesini 1916 yılında kurmuştur. Feyzullah Efendi kısmı Arapça yazmalar, Ali Emiri kısmı Türkçe yazmalar bakımından önemlidir. Her iki kısmın tesbit fişleri ve okuyucu fişleri yapılmıştır. Ali Emiri kısmındaki yazmalar Arapçalar., Türkçeler, Farsçalar olmak üzere üçe ayrılır. Türkçeler de konularına göre bölümlere ayrılmıştır.

MURAD MOLLA KÜTÜPHANESİ : Damad-zâde diye de bilinir. 1775 yılında kurulmuştur. 1831 cilt yazma ihtiva eder. Bilhassa Kur'an ilimleri, hadis konularında değerli yazmalara sahiptir. Muhtasar fihristi yapılmış, 1311 yılında basılmıştır. Sonradan bu kütüphaneye katılan Şeyh Hafız Mehmed Murad, Şeyh Mehmed Arif, Gelibolulu Tahir, Hamidiye, Lala İsmail, Servili, Düğümlü Baba, Darülmesnevi, Esad Efendi, Mehmed Ağa, Saliha Hatun, İzmirli Mustafa, Rüstem Paşa, Yusuf Ağa koleksiyonları 1956 yılında Süleymaniye'ye taşınmıştır. Murad Molla kütüphanesinin de tesbit fişleri, okuyucu fişleri yapılmıştır.

MÜZELER :

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ KÜTÜPHANESİ : Bu kütüphanenin kuruluşu Fatih Sultan Mehmed (ölm. 1481) zamanına kadar çıkar. Yukarıda bu kütüphaneden bahsedildi. Çeşitli Sultanlara ithaf edilen değerli yazmalar bu kütüphanede toplanırdı. Çeşitli sultanlar tarafından kurulan kütüphanelere de buradan kitap nakledilmiştir. XVII. yüzyılda Revan Köşkünde kitaplar vardı. 1719 yılında III. Ahmed kendi adını taşıyan kütüphaneyi kurmuştu. Bu gün Topkapı Sarayı'nda III. Ahmed, Revan Köşkü, Bağ-

dad Köşkü, Hazine, Emanet Hazinesi, Medine, Koğuşlar koleksiyonları vardır. Bunların en büyüğü III. Ahmed koleksiyonudur. Çok değerli ilmi eserlere sahiptir. Topkapı Sarayı kütüphanesi çok sayıda tezhipli, minyatürlü kitaba da sahiptir. Bunların çoğu çeşitli hükümdarlar tarafından sultanlara hediye gönderilmiştir. Hediye gelenlerin çoğu İran, Herat, Orta Asya, Hindistan menşelidirler. Çok değerli mushaflar da vardır. Hz. Osman'a nisbet edilen mushaf da bu müzededir. Bu kütüphanedeki Arapça, Türkçe ve Farsça yazma eserlerin sayısı 13070 cilde ulaşmaktadır. Bu yazmaların hepsinin, dillere göre, üç kısım halinde Fehmi Karatay tarafından katalogları hazırlanmış ve yayınlanmıştır. Türkçelerin kataloğu iki cilt (İstanbul 1961-1962), Arapçaların kataloğu dört cilt (İstanbul 1962-1968), Farsçaların kataloğu bir cilt (İstanbul 1961) tutmaktadır. Bu kütüphanede az sayıda Yunanca Macarca yazma da vardır. Bu müzede çok değerli hat koleksiyonu da vardır.

TÜRK-İSLÂM ESERLERİ MÜZESİ : Bu müzenin eski adı Evkaf-ı İslâmiye Müzesi idi. Bir kısmı çeşitli kütüphanelerden getirilmiş çok değerli mushaflara ve sanat değeri yüksek yazmalara sahiptir. Bunların bir çoğu teşhir edilmektedir. Toplam 2251 cilt yazma ihtiva etmektedir. Maalesef tesbit fişleri, muntazam okuyucu fişleri yapılmamıştır. Bu Müzede yazmalar hat tarihine ışık tutabilecek derecede eski ve güzeldir.

ARKEOLOJİ MÜZESİ KÜTÜPHANESİ : Bu müzeye eskiden Müze-i Hümayun denirdi. Kütüphanesi birkaç koleksiyonun birleştirilmesiyle ve satın alınarak müzenin kurucusu Osman Hamdi Bey tarafından meydana getirilmiştir. 1689 cilt yazma eser ihtiva eder. Tesbit fişleri ve okuyucu fiş kataloğu yapılmıştır. Bunlardan başka Askerî Müze'de 200 cilt kadar, Deniz Müzesi'nde 123 cilt, Divan Edebiyatı Müzesi'nde 194 cilt, Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nde 200 cilt kadar, Sadberk Hanım Müzesi'nde 200 cilt kadar yazma vardır. Askerî müzede hesap, hendese, astronomi, askerlik, coğrafya konularında değerli yazmalar bulunur. Deniz Müzesindeki yazmalar haritacılık ve coğrafya bakımından değerlidir. Bu yazmalar ve Sadberk Hanım Müzesi, Divan Edebiyatı Müzesi yazmaları henüz ilmi bir tasniften geçirilmemiştir. Muntazam tesbit fişlerinin yapılması gerekir.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ : 1925 yılında kurulmuştur. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndan gelen yazmalar, ile Halis Efendi, Sahip Molla ve Rıza Paşa koleksiyonlarının birleştirilmesinden meydana getirilmiştir. 18 000 ciltlik yazma ihtiva eder. Bunların 9941 cildi Türkçe, 6963 cildi Arapça, 1615 cildi Farsça'dır. Az sayıda Ermenice, Rusça, Almanca, Fransızca, İtalyanca yazma da vardır. Bu kütüphaneye İbn el-Emin Mahmud Kemal İnal tarafından vakfedilen koleksiyonda 1000 kadar yazma vardır. Esefle söylemek gerekir ki, Üniversite gibi bir ilim kurumuna bağlı olan bu kütüphanenin muntazam tesbit işleri yapılmamıştır Çok değerli eserler ihtiva eder. Ayrıca, çok eski ve sanat değeri yüksek eserlerden meydana gelen zengin bir müzesi vardır.

İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Cerrahpaşa Tıp Tarihi Kürsüsü Kütüphanesi'nde 600 kadar, Çapa Tıp Tarihi Kürsüsü Kütüphanesi'nde 200 kadar çoğu tıpla ilgili yazma vardır. Ayrıca, bu üniversiteye bağlı Edebiyat Fakültesi'nin İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nde 143 cilt, Türkiyat Araştırma Enstitüsü'nde 70 cilt kadar, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kütüphanesinde 115 cilt, Tarih Araştırmaları Merkezi'nde 30 cilt kadar yazma vardır. Bunların muntazam tesbit işleri bile çıkarılmamıştır.

İstanbul Teknik Üniversitesi'ne bağlı Bilim Tarihi ve Teknoloji Araştırma Merkezi'nde matematik, astronomiye dair bir miktar yazma bulunur.

Belediye Kütüphanesi : İstanbul Belediyesi tarafından 1929 yılında kurulmuştur. Bugün Taksim'deki Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Belediye, Muallim Cevdet, Osman Ergin v.s. koleksiyonları ihtiva eder. Belediye ve Muallim Cevdet koleksiyonlarındaki yazmaların tesbit işleri çıkarılmıştır. Osman Ergin kısmındaki yazmaların da tesbit işleri Nâil Bayraktar tarafından çıkarılmış, ve basılmıştır. Bu kütüphanede toplam 6543 cilt yazma eser bulunmaktadır. Henüz ilim âlemince fazla tanınmamıştır.

Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi : Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlı Kandilli Rasathanesi'nde bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin sonları ile Cumhuriyet devrinde meydana getirilmiş olup, 574 cilt yazma, 300 kadar takvim ihtiva eder. Bir kütüphanedeki yazmalar genellikle astronomi, matematik konularındandır. Pek mun-

tazam olmayan bir kataloğu Muammer Dizer ve Rıfıkı Seven tarafından 1973, 1977 yıllarında yayınlanmıştır.

Yapı Kredi Bankası Kütüphanesi : 1975 yılında kurulmuştur. Çeşitli basma-yazma karışımı koleksiyonlardan meydana gelir. 1000 cilt kadar yazma ihtiva eder. Henüz yazmalarının muntazam tesbit işi bile çıkarılmamıştır.

Tercüman Gazetesi Kütüphanesi : 1976 yılında kurulmuştur. 500 ciltten fazla yazma eser ihtiva eder. Türkçe yazmalar kataloğu Günay Kut tarafından 1989 yılında yayınlanmıştır.

Bunlardan başka 1963 yılında kurulan Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde 200 cilt kadar yazma vardır. Toplam İstanbul yazmaları 145998 cilt eder. İstanbul'da çeşitli özel kütüphanelerde de epeyce yazma olduğu tahmin edilmektedir.

ANKARA KÜTÜPHANELERİ :

Milli Kütüphane : Cumhuriyet devrinde kurulmuştur. 2000 cilt civarında yazma, 5000 cilt civarında mikrofilmli vardır. Türkçe yazmalar bakımından zengindir.

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi : Cumhuriyet devrinde kurulmuştur. 10000 kadar yazma ihtiva eder. İsmail Saib Senceç koleksiyonu da buradadır. Değerli bir kütüphanedir. Henüz muntazam tesbit işleri çıkarılmadığı için değeri hakkında kesin söz söylemek mümkün değildir.

Cebeci İl Halk Kütüphanesi : Cumhuriyet devrinde kurulmuştur. 3731 cilt yazma ihtiva eder.

Bunlardan başka Ankara Üniversitesi, Tıp Tarihi Merkezi'nde Feridun Nafiz Uzlu koleksiyonunda 200 cilt kadar, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde 236 cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı kütüphanesinde 200 kadar, Cumhurbaşkanlığı Köşkü ve Anıt Kabir'de bir miktar yazma eser vardır. Anıt Kabir'dekiler Cumhurbaşkanlığı ve dışında, bunların muntazam katalogları yapılmamıştır. Bu rakamlara göre, Ankara'da 16 667 ciltten fazla yazma vardır.

BURSA KÜTÜPHANELERİ : Bursa'da bulunan çeşitli koleksiyonlar bugün İnebey Medresesi'ndeki kütüphaneye taşınmıştır. Bu kütüphanede 7892 cilt yazma eser bulunmaktadır. Bunlar 1794 yılında tesis edilen Haraccioğlu, Hüseyin Çelebi, Ulucami, Orhan, Kurşunlu, Bursa Genel koleksiyonlarından meydana gelir. Bilhassa Hüseyin Çelebi, Haraccioğlu koleksiyonarı çok değerlidir. Diğer koleksiyonlarda da nadir yazmalar vardır. Tesbit fişleri ve okuyucu fişleri yapılmıştır. Bu kütüphanedeki yazmalar hakkında birkaç makale yayınlanmıştır. Bursa Müzesi'nde 400 cilt civarında yazma vardır. Bunların bir kısmı teşhir edilmektedir. Toplam, Bursa yazmaları 8292 cilt eder.

KONYA KÜTÜPHANELERİ : Konya'da Yusuf Ağa, İzzet Koyunoğlu, Mevlânâ Müzesi gibi üç önemli koleksiyon vardır.

Yusuf Ağa Kütüphanesi, 1795 yılında tesis edilmiştir. Daha sonra buraya getirilen koleksiyonlarla zenginleştirilmiştir. Çok değerli nadir kitaplara sahip bir kütüphanedir. Bugün bu kütüphanede 5142 cilt yazma vardır. Muntazam tesbit fişleri çıkarılmıştır.

Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, Cumhuriyet devrinde kurulmuştur. İzzet Koyunoğlu'nun vakfidir. 3500'den fazla yazma ihtiva eder. Türkçe yazmalar bakımından zengindir. Nadir Arapça ve Farsça yazmalara da sahiptir.

Mevlana Müzesi Kütüphanesi, Mevlânâ Celâlüddin el-Rûmî'nin kabrinin bulunduğu Mevlevihane'dedir. Temeli Selçuklular devrine dayanır. Farsça yazmalar bakımından zengindir. 2000 kadar yazma ihtiva eder. Abdülbaki Gölpınarlı tarafından dört cilt halinde kataloğu hazırlanmış, üç cildi 1967, 1971, 1972 yıllarında yayınlanmıştır. Dördüncü cildi yayınlanamamıştır.

Bunlardan başka Konya Müzesi'nde bir miktar, İl Halk Kütüphanesi'nde 491 cilt, Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 100 cilt civarında, Hayra Hizmet Vakfında bir miktar yazma bulunmaktadır. Buna göre, Konya'da 11 333 cilt civarında yazma vardır.

MANISA İL HALK KÜTÜPHANESİ : Manisa Muradiye Camii'nin bulunduğu yerde II. Murad (ölm. 1451) zamanından beri bir koleksiyon vardı. Daha yukarıda burada şehzadelerin oturdu-

ğundan ve Karaosmanoğlu Kütüphanesinin kurulduğundan bahsedildi. Muradiye ve Karaosmanoğlu koleksiyonları ile küçük koleksiyonlar birleştirilmiş, İlhalk Kütüphanesi'ne konmuştur. Bugün Manisa İlhalk Kütüphanesi'nde 5084 cilt yazma bulunmaktadır. Bu yazmalar içinde unique olanlar da vardır. Manisa koleksiyonu Ayasofya kütüphanesi derecesinde ilmi değere sahip çok kıymetli bir kütüphanedir. Hesab, hendese, astronomi, tıp, dil ilimleri ve dinî ilimler konularında çok nadir eserlere sahiptir.

Edirne Selimiye Kütüphanesi : Bu kütüphane II. Selim tarafından 1570 yılı civarında tesis edilmiş, daha sonra Bâdi Efendi koleksiyonu ve diğer küçük koleksiyonlarla zenginleştirilmiştir. II. Selim koleksiyonu saraydaki kitaplardan seçildiği için çok değerlidir. II. Selim'in vakfiyesi, nr. 140, 141'de bulunmaktadır. Bugün bu kütüphanede 3291 cilt yazma vardır. Tesbit fişleri çıkarılmıştır.

Burdur İlhalk Kütüphanesi : Halil Hamid Paşa tarafından vakfedilen koleksiyonlara yeni kitapların ilâvesiyle meydana getirilmiştir. 2300 cilt kitap ihtiva eder. Değerli, nadir kitapları vardır. Tesbit fişleri çıkarılmıştır.

Çorum İlhalk Kütüphanesi : 3455 cilt yazma ihtiva eder. Arapça divanlar, lügat kitapları bakımından zengindir. Anadolu şehirlerinin en değerli koleksiyonlarından. Tesbit fişleri çıkarılmıştır.

Diyarbakır İlhalk Kütüphanesi : 2211 cilt yazma ihtiva eder. Eski istatistiklerde 3001 cilt olarak verilir. Bazı yazmalar son yıllarda kaybolmuştur. Unique kitaplara sahiptir.

İzmir Milli Kütüphanesi : 1594 cilt civarında yazma eser ihtiva eder. Son yıllarda dikkati çekmiştir. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından kataloğu hazırlanmaktadır.

Kastamonu İlhalk Kütüphanesi : Numaniye, Merdiye, Münire, İsfendiyaroğlu İsmail Bey medreselerinin ve diğer küçük koleksiyonların birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. 4044 cilt yazma ihtiva eder. Arapça, Türkçe nadir yazmalara sahiptir. Anadolu'daki zengin koleksiyonlardandır. Tesbit fişleri yapılmıştır.

Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi : 1797 yılında tesis edilmiş, daha sonra yapılan ilâvelerle zenginleşmiştir. 1835 yazma

ihtiva eder. Nadir kitaplara sahip olan bu kütüphanenin muhtasar kataloğu Ali Rıza Karabulut tarafından 1982 yılında neşredilmiştir.

Kütahya Vahid Paşa Kütüphanesi : 1811 yılında kurulmuştur. 3036 cilt yazmaya sahiptir. Arapça değerli yazmaları vardır. Henüz esashı şekilde incelenmemiştir.

Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi : 1265 cilt yazmaya sahiptir. Değerli yazmalar ihtiva eder. Henüz esashı incelemeye tabi tutulmamıştır.

Tire Necib Paşa Kütüphanesi : 1827 yılında kurulmuştur. İlavelerle birlikte 1147 cilt yazmaya sahiptir. Arapça değerli yazmalar ihtiva etmektedir.

Bunlara ilâve olarak Anadolu'da şu kütüphanelerde de yazmalar vardır :

Adana Ramazanoğlu Kütüphanesi ve Müze	1711 cilt
Adıyaman İlhalk Kütüphanesi	73 cilt
Afyon Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi	1327 cilt
Akhisar Zeynelzâde Halk Kütüphanesi	1508 cilt
Akseki Yeğen Mehmet Paşa Kütüphanesi	318 cilt
Akşehir Halk Kütüphanesi	488 cilt
Amasya Beyazıt Halk Kütüphanesi	982 cilt
Antalya Müzesi	200 cilt kadar
Balıkesir İlhalk Kütüphanesi	1246 cilt
Bor Halk Kütüphanesi	502 cilt
Bolu İlhalk Kütüphanesi	389 cilt
Çankırı İlhalk Kütüphanesi	1128 cilt
Darende Mehmed Paşa Halk Kütüphanesi	779 cilt
Elazığ İlhalk Kütüphanesi	300 cilt
Erzurum İlhalk Kütüphanesi	546 cilt civ.
Erzurum Atatürk Üniversitesi	500 cilt civ.
Eskişehir İlhalk Kütüphanesi	1059 cilt
Gaziantep İlhalk Kütüphanesi	365 cilt

Gülşehir Karavezir Halk Kütüphanesi	321 cilt
Hacı Bektaş Halk Kütüphanesi	258 cilt
İnegöl İshak Paşa Halk Kütüphanesi	286 cilt
İskilip Halk Kütüphanesi	526 cilt
İsparta Halil Hamid Paşa Kütüphanesi	858 cilt
(Şarkî Karaağaç 109 cilt, Yalvaç 232 cilt)	341 cilt
Karaman İlhalk Kütüphanesi	358 cilt
Maraş Muharrem Çelebi Kütüphanesi	185 cilt
Mardin İlhalk Kütüphanesi	96 cilt
Nevşehir Damad İbrahim Paşa Kütüphanesi	473 cilt
Niğde Sungurbey Kütüphanesi	548 cilt
Ortahisar Hüseyin Galib Efendi Kütüphanesi	66 cilt
Samsun Gazi İlhalk Kütüphanesi	1159 cilt
Sinop Rıza Nur Halk Kütüphanesi	83 cilt
Sivas Ziyabey Kütüphanesi	370 cilt
Sungurlu Halk Kütüphanesi	200 cilt
Tokat İlhalk Kütüphanesi	351 cilt
Trabzon İlhalk Kütüphanesi	411 cilt
Ürgüp Tahsinağa Halk Kütüphanesi	450 cilt
Uluborlu Alaeddin Halk Kütüphanesi	478 cilt
Bursa, Yenişehir Süleyman Paşa Kütüphanesi	238 cilt
Zife Halk Kütüphanesi	209 cilt

Fakat, kütüphaneciler arasında yazmalardan anlayan az olduğu, özel kütüphanelerde yazmalar olduğu için Anadolu kütüphaneleri rakamlarını biraz toleransla karşılamak gerekir. Mecmua olanlar dahil bu kadar cilt içindeki yazma eser nüshası sayısı 400 000 ilâ 500 000 civarında olabilir.

Bu kısmın hazırlanmasında Günay Kut, *İstanbul'daki Yazma Kütüphaneleri, Tarih Dergisi*, XXXIII, 1982, s. 341-374; F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, cilt VI, Leiden-Brill 1978, pp. 428-454; Gorgis 'Awwad, *Faharis al-makhtutat al-'arabiyya fi'l-'Alam*, I, Kuwait 1405/1984, s. 281-344'ten, TUYATOK'un 1984 yılındaki istatistiklerinden, kendi topladığımız bilgilerden faydalanılmıştır.

III. TÜRKİYE KÜTÜPHANELERİ YAZMALARININ KATALOGLANMASI VE TANITILMASI İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR

Fihrist (Katalog) yapmak Müslümanlar tarafından bilinen en eski tasnif metodlarından biridir. Yukarıda Dâr al-‘İlm’in ve bazı kütüphanelerin fihristleri olduğundan bahsedildi. Bir de çeşitli âlimlerin yazdıkları eserler hakkında fihristler yapılmıştır. Bunların en önemli örneği 377/987 yılı civarında te’lif edilen İbn al-Nadim’in *Kitâb al-fihrist* adlı eseridir. Sonra, buna benzer tek bir âlimin veya bir ilmiye sınıfına mensup âlimlerin hayatından ve eserlerinden bahseden fihristler ve tabakat kitapları yazılmıştır. Katib Çelebi (ölm. 1067/1658)’nin *Kaşf al-ẓunûn* adlı âbide eseri, kendi zamanına kadar Arapça, Türkçe ve Farsça İslâm dünyasında yazılan eserlerin alfabetik bir inventeridir. Bugün İslâmî yazmalar ve bunların kataloglamasını yapanların müracaat ettikleri en önemli kaynaktır.

Zamanımıza ulaşan en eski kütüphane fihristi, Eyyübiler devrinde, Dimaşk’ta Emevi Camii’nin kuzeyindeki al-Kallâsa’de bulunan al-Malik al-Ashraf (ölm. 635/1238)’in türbesindeki kitapların VII/XIII asırda yapılan fihristidir.

Bu fihrist Fatih Kütüphanesi, nr. 5433, yap. 246^a-270^a’da bulunmaktadır. Bu fihrist tarafımızdan bulunmuş ve Salah Munajjid tarafından *Qavâid fahrasat al-makhṣûṣât al-arabiyya*, s. 20-23’te bahsedilmiştir. Alfabetik tertibedilen bu eserde 2117 kitap ve mecmuadan bahsedilmektedir. Bu fihristi tertibeden, kitab adından sonra genellikle müellifin adını, her kitaptan kaç nüsha bulunduğunu, tamamının aynı hatla olup olmadığını, tam cüz, kıta olup olmadığını zikretmiştir. Sonda mecmualar ve makhrum (eksik) nüshalara ayrı bir bölüm ayırmıştır. 693/1294 yılından kalma *Sijillu Maktabat Jâmi’ al-Ḳayravân* adlı fihrist de bu çeşidin en eski örneklerindedir. İbrahim Shabbûh al-Tûnisî tarafından *RİMA*, II/II’de neşredilmiştir (al-Munajjid, *aynı eser*, s. 22-26).

X/XVI. yüzyıldan itibaren vakfedilen kitapların konularına göre fihristi vakfiyelerde verilmektedir. Bu, vakfiyelerde kitabın adı, müellifi, hat çeşidi, tam olup olmadığı, cüzleri zikredilmekte-

dir. Bu çeşit vakfiyelerin en güzel örneklerinden biri, yukarıda bahsedilen Edirne Selimiye Camii ve Kütüphanesi vakfiyeleridir. Bunlar 984/1576 tarihini taşırlar. 1089/1678 tarihinde tertibedilen Köprülü Kütüphanesi vakfiyesi de bu fihristleme şekline en güzel örneklerdendir (*Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, IRCICA yayınlarından, İstanbul 1406/1986, I, 6-7 mukaddime. Bu çeşit vakfiyeler için İ. Erünsal’ın *Türk Kütüphaneleri Tarihi*’ne ve tarafımızdan yayınlanan *Nawâdir al-makhṣûṣât al-arabiyya*, III, 1982, s. 177-178; *Türkiye kütüphanelerinde bulunan bazı nadir yazmalar*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IX, 1978, s. 403-404’e bakınız). XVI-XIX. asırlar arasında yapılmış bazı kütüphane fihristleri vardır. Bunlar da İslâm dünyasındaki fihristleme usulü hakkında bazı bilgiler vermektedirler (*Nawâdir al-makhṣûṣât*, III, 130-132). Bütün bu vakfiyelerde ve fihristlerde kitapların demirbaş numarası zikredilmemektedir. Kitaplara sıra numarası verilmesi ancak 1242/1826 yılında kütüphanecilerin Evkaf Nezareti’ne devredilmesinden sonra olmuştur. Köprülü Kütüphanesi vakfiyelerinde ve fihristlerinde bu gelişmeyi takibetmek mümkündür.

Avrupa’da İslâmî yazmalar katalogları XVIII. yüzyılın ilk yarısında Lübanlı rahibler tarafından başlatılmış, sonra Avrupalı âlimler tarafından devam ettirilmiştir (al-Munajjid, *aynı eser*, s. 41-47). İslâm dünyasında neşredilen ilk matbu fihrist ise 1279/1862 yılında yayınlanan Damad İbrahim Paşa kütüphanesi defteridir. Bunu İstanbul’daki diğer önemli koleksiyonların muhtasar fihristlerinin neşirleri takibetti. 1285/1868 yılında Ragıb Paşa kütüphanesinin fihristi neşredildi. 1300/1883 yılında II. Abdülhamid İstanbul kütüphanelerinin fihristlerinin çıkarılmasını emretti. Bunun üzerine aynı yıl Yeni Cami, Hamidiye, Esad Efendi, Kara Çelebi-zâde, Emir Hoca Kemankeş, Mihrîşah Sultan kütüphanelerinin fihristleri yayınlandı. 1303/1885 yılında Köprülü Kütüphanesi fiyristi, 1304/1886 yılında Ayasofya Kütüphanesi, 1306 yılında Hafid Efendi, Âşir Efendi, Reisülküttâb, 1303 yılında Hacı Beşir Ağa, Çorlulu Ali Paşa, 1304 yılında Veliyüddin Efendi, 1310 yılında Ama-zâde Hüseyin, Atıf Efendi, Beyazıt Umumi, Dârülmesnevî, Dügümlü Baba, Esad Efendi Medresesi, Esmahan Sultan, Hacı Mahmud, Karaçelebi-zâde, Mihrîşah Sultan, Selimağa, Süleymaniye, Yeni Cami fihristleri, 1311 yılında Çelebi Abdullah, Eyüb Camii, Hekimoğlu Ali Paşa, Lâleli, Mahmud Paşa, Kılıç Ali,

Murad Molla, Pertev Paşa, Pertevniyal, Rüstem Paşa, Servili fihristleri basıldı. 1312 yılında Halet Efendi Kütüphanesi fihristi, bilemediğimiz bir yılda Fatih, Hasan Hüsnü, Hüsrev Paşa, Lala İsmail, Nuruosmaniye, Turhan Valide koleksiyonları fihristleri neşredildiler. Böylece, ilâve koleksiyonlarla beraber 54 koleksiyonun fihristi neşredimştir. Diğer kütüphanelerin ise Osmanlı Devleti devrinde fihristleri yapılmamıştır. Ya yazma demirbaş defterleri vardır. Ya da bu defterler bile yoktur. Sadece, depolarda bulunuyorlardı.

Yine II. Abdülhamid devrinde İstanbul kütüphaneleri, Anadolu'da Bursa kütüphaneleri araştırmacıların dikkatlerini çekmeye başlamıştı. Salih Zeki ve Köprülü M. Fuad gibi alim araştırmacılar bu kütüphanelerden faydalanmaya başlamışlardı. Aynı sıralarda 1910 yılında Alman Orientalistlerinden O. Rescher İstanbul'a geldi.

Rescher 1910 yılından 1924 yılına kadar *ZDMG*, LXIV, 1910, pp. 195-217, 489-528, LXVIII, 1914, pp. 47-63, 377-391; *MSOS*, XIV, 1911-1912, pp. 163-198, XV, 1-29; *RSO*, IV, 1911-1912, pp. 695-733; *ZA*, XXVII, 1912, pp. 147-158; *WZKM*, XXVI, 1912, pp. 63-95; *MFOB*, V, 1912, pp. 489-540; *MO*, VII, 1913, pp. 97-126; *ZS*, I, 1922, pp. 216-217, III, 1924, pp. 247-253'te İstanbul ve Bursa kütüphanelerini ve bu kütüphanelerdeki önemli yazmaları tanıtan bir seri makale yayınladı (*Beitrage zur Erschliessung der arabischen Handschriften in Istanbul und Anatolien*, nşr. F. Sezgin, Frankfurt 1986, pp. 1-346). Rescher, ayrıca yazdığı iki ciltlik arap edebiyat tarihinde (*Abris der arabischen Litteraturgeschichte*, Stuttgart. 1925, 1933) İstanbul kütüphanelerindeki yazmalardan faydalanmıştır.

Rescher'den sonra İstanbul kütüphaneleri üzerinde en çok çalışan H. Ritter'dir. H. Ritter 1928'den 1961'e kadar *Der Islam*, XVII, 1928, pp. 15-23, 249-257, XVIII, 1929, pp. 34-55, 55-59. 196-199, XIX, 1931, pp. 1-17, XXI, 1933, pp. 84-109, XXIV, 1937, pp. 270-286, XXV, 1938, pp. 35-86, XXVI, 1942, 116-158, 221-249'da *Philologica* adıyla makaleler yayınladı. Bunlardan başka yine *Der Islam* XVIII, 1929, pp. 116-154, XIX, 1931, pp. 52-57; *Revista degli orientali*, XII, 1929-1930, p.p 79-88; *Archiv orientalia*, IV, 1932, pp. 363-372; *Orientalia*, I, 1933, pp. 67-83; *Istanbuler Mitteilungen*

(*Orientalia*), III, 1935, pp. 1-15; *TM*, VII-VIII, 1945, pp. 1-93; *Oriens*, II, 1949, pp. 236-314, III, 1950, pp. 31-107, VI, 1953, pp. 63-90, XIII-XIV, 1961, pp. 336-339'da İstanbul-Bursa kütüphaneleri yazmaları hakkında yine çeşitli makaleler yayınladı. Ritter ile R. Walzer ayrıca İstanbul kütüphanelerindeki tıp yazmaları hakkında bir çalışma yapıp 1934 yılında Berlin'de yayınlamışlardır. Ritter, Carl Brockelmann'ın *Geschichte der arabischen Litteratur* (Leiden-Brill 1937-1949) adlı eserinin hazırlanmasında Türkiye yazmalarının kaydedilmesi için büyük yardımda bulunmuştur (*Beitrage zur Erschliessung*, I, 1-682).

Ritter'den sonra Z. Velidi Togan ve Ahmet Ateş Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar hakkında faydalı çalışmalar yaptılar. Zeki Velidi Togan *Tarih Dergisi*, I, 1949, s. 67-76; *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, II, 1956-57 s. 59-88'de Türkiye kütüphanelerindeki bazı önemli yazmaları tanıttı.

A. Ateş ise daha çok Anadolu kütüphaneleri üzerinde çalıştı. Anadolu kütüphanelerini dolaşarak, bu kütüphanelerdeki önemli arapça, türkçe, farsça yazmaları *TDED*, II, 1948, s. 171-191; *Bellekten*, XVI, 1952, s. 49-130; *Oriens*, V, 1952, pp. 28-46; *RIMA*, IV, 1958, pp. 1-42; *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, I, 1959, s. 47-78'de tafsilâth bir şekilde tanıttı (aynı eser, III, 651-873). A. Ateş aynı zamanda *İstanbul kütüphanelerinde farsça manzum eserler* (İstanbul 1967) adıyla değerli bir katalog yayınlamıştır.

Bunlardan sonra Fuad Sezgin Türkiye yazmaları üzerinde çalıştı. *Geschichte des arabischen Schrifttums* adlı büyük eserindeki malzemelerin en az yarısı Türkiye kütüphanelerine aittir. 1959-1966 yılları arasında F. Sezgin'in yanında çalıştığım sırada bu malzemenin büyük kısmını kütüphanelerden toplayıp göndermekle uğraştım. F. Sezgin'in bu eseri Türkiye'nin her tarafına dağılan yazma koleksiyonlarının ehemmiyeti hakkında fikir vermektedir.

Bunlardan başka N. Rhodokanakis, J. Horavitz, E. Jacobs, J. Schacht, F. Taner, M. Plester, R. Walzer, O. Spies, O. Pretzl, M. Weisweiler İstanbul ve Bursa kütüphanelerindeki yazmalar hakkında çeşitli makaleler yayınlamışlardır. Bunlar için bk. *Beitrage zur Erschliessung der arabischen Handschriften in Istanbul und Anatolien*, I, 347-789, III, 1-466.

Bir de M. Krause tarafından *Stambuler Handschriften islamischen Mathematiker, Quellen und Studien zur Geschichte der Mathematik, Astronomie und Physik, Abteilung 3*, 1936, pp. 437-532'de İstanbul'daki matematik ve astronomi yazmalarının fihristi verilmiştir (*Beiträge zur Erschliessung*, II, 683-778). Nihal Atsız tarafından Âli (İstanbul 1968), Ebussuud (İstanbul 1967). Birgili M. Efendi (İstanbul 1979), Kemalpaşa-zâde (ŞM, VI, 71-112, VII, 83-135) bibliyografyaları yayınlanmıştır.

Bunlara, F. Karatay tarafından neşredilen *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi arapça yazmalar kataloğu*, I: Kur'an ve kıraat, İstanbul 1951, II: tefsirler, İstanbul 1953, yukarıda bahsedilen ve yine Fehmi Karatay tarafından hazırlanan *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğu* (2 cilt, İst. 1961), *Farsça yazmalar kataloğu* (1 cilt, İst. 1961), *Arapça yazmalar kataloğu* (4 cilt, İst. 1962-1969)'nu, bir heyet tarafından yayınlanan *Türkçe Tarih-Coğrafya yazmaları kataloğu*, (İstanbul 1943-1962), *Türkçe yazma divanlar kataloğu*, (İstanbul 1947-1969), *Türkçe hamseler kataloğu* (İstanbul 1961), Ali Rıza Karabulut'un neşrettiği *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi Türkçe Farsça, Arapça yazmalar kataloğu* (Kayseri 1982) da ilave edilmelidir.

Bir de Kültür Bakanlığı tarafından 1978 yılından beri *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK)* adı altında bir çalışma yürütülmektedir. Bugüne kadar İstanbul-Ankara'da bu seriden 1979 yılında Anıtkabir, Cumhurbaşkanlığı, Adıyaman yazmaları, 1980 yılında Giresun, Ordu Rize yazmaları, 1981 yılında Ali Nihad Tarlan yazmaları, 1982-1984 yıllarında Akseki Yeğen Mehmed Paşa, Elmalı, Antalya Tekelioğlu, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa yazmaları, 1985 yılında Adana İlhalk Kütüphanesi ve Müzesi yazmaları, 1987 yılında Amca-zâde Hüseyin Paşa yazmaları, 1990-1991 yıllarında Amasya Beyazıt Kütüphanesi yazmaları 12 cilt halinde yayınlanmıştır. Yalnız, TÜYATOK gereken hızda çalışmamaktadır. Ve kaliteli eleman sıkıntısı çekmektedir.

Kâhire'deki Ma'had al-Makhfûât al-'Arabiyya tarafından fotokopileri toplanıp *Fihris al-makhfûât al-muşavvara* adıyla 1954-1965 yıllarında 4 cilt halinde yayınlanan katalogta, Albert Dietrich tarafından 1966'da neşredilen *Medicinalia Arabica* adlı eser-

de de Türkiye kütüphanelerindeki bir çok önemli yazmanın tanıtımı yer alır.

Bir de Günay Kut tarafından 1989 yılında *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi'ndeki Türkçe Yazmalar* adıyla bir ciltlik bir katalog yayınlanmıştır. Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar hakkında Türklerin çıkardığı bu kataloglar Türkçe olarak neşredilmiştir.

Biz 1959 yılından beri Türkiye kütüphanelerindeki yazmalar üzerinde uğraşmaktayız. Bugüne kadar tarafımdan Türkiye kütüphanelerindeki arapça yazmalar hakkında *Şarkiyat Mecmuası*, VI, 1966, s. 133-134; *Araştırma Dergisi*, IV, Ankara 1968, s. 193-227; *Tarih Dergisi*, XXII, İstanbul 1968, s. 143-168, XXIII, 1969, s. 83-110, *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 569-590'da beş makale yayınlanmıştır. Bunlardan başka, *Türkiye kütüphanelerinde bulunan bazı nadir Türkçe yazmalar*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, IX, 1978, s. 373-404; *Türkiye kütüphanelerindeki tanıtılmamış bazı Farsça yazmalar*, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VIII/1-4, 1984, s. 5-70 adlarıyla iki önemli makale daha yayınlandı. Bunlara ilâveten 1975, 1980, 1982 yıllarında Beyrut'ta *Nâvâdir al-makhfûât al-'arabiyya fî maktabat Turkiyya* adlı altında literatürde tanıtılmamış nadir yazmalardan bahseden üç ciltlik arapç bir eser daha yayınlandı. Araştırmacıların büyük ilgisini çekti.

İslâm Konferansı Teşkilâtı'na bağlı İstanbul Yıldız Sarayı'ndaki İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCI-CA) de Türkiye'de yazmalar üzerinde çalışan önemli müesseselerdendir. Merkezin genel müdürü. Ekmelüddin İhsanoğlu tarafından, benim başkanlığında Yazmalar Seksiyonu adıyla bir birim meydana getirildi. Bu birim tarafından şimdiye kadar *Türkiye Kütüphaneleri İslâmî tıp yazmaları kataloğu*, İstanbul 1984; *Köprülü Kütüphanesi yazmalar kataloğu*, İstanbul 1986 adlarıyla, arapça iki önemli çalışma neşredilmiştir. Bu iki çalışmadan başka, İbn Haldun'un eserlerinin Türkiye Kütüphanelerindeki yazmalarının küçük bir kataloğu hazırlanmış, 1985 yılında Tunus'ta basılmıştır. Bu birim tarafından ayrıca Kıbrıs yazmaları kataloğu hazırlanmış, baskıya verilmiştir. Yine aynı birim 1986 yılından beri bilim tarihi üzerinde büyük bir çalışma yapmaktadır. *Türkiye kütüphanelerindeki matematik, astronomi, fizik, kimya, botanik, tıp, coğrafya ile ilgili yazmalara ait malzemeyi araştırmacıların istifade-*

sine sunmaya çalışmaktadır. Şimdiye kadar *Osmanlı devrinde astronomi literatürü* ile *Osmanlı öncesi astronomi yazmaları* adlı çalışmalar baskıya hazırlanmıştır.

Bütün bu zikredilenlerden başka pek çok kişi tarafından Türkiye kütüphanelerindeki Arapça, Türkçe, Farsça yazmalar hakkında makaleler yayınlanmıştır. Bunların hepsini birer birer zikretmek bu çalışmanın hacmini çok genişleteceğinden burada bahsetmiyeceğiz. Bunlardan arapça yazmalarla ilgili olanların çoğu F. Sezgin, *GAS*, VI, 428-454; Gorgis 'Awwad, *Fahâris al-makhûât al-arabiyya fi'l-'âlam*, I, 281-344'te verilmektedir. Merkezimiz IRCICA Türkiye'deki yazma koleksiyonları, bu koleksiyonlardaki Arapça, Türkçe ve Farsça yazmalar üzerinde yapılan çalışmalar, yazılan makalelerle ilgili bir proje üzerinde çalışmaktadır. Bu proje tamamlandığı zaman Türkçe, Farsça yazmalarla ilgili yazılan makaleler de ortaya çıkacaktır. Zira, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından beri tarihçiler ve türkaloglar tarafından Türkiye kütüphanelerindeki pek çok yazmanın tanıtımı yapılmıştır. Birçok yazma çeşitli âlimler tarafından neşredilmiş, Türkiye ve dünyanın çeşitli yerlerinde pek çok yazma üzerinde lisans, master, doktora, doçentlik tezleri yapılmış, bazı hocalar tarafından bazı müelliflerin eserlerinin yazmaları veya belli bir konudaki yazmaların tanıtılması için tezler verilmiştir. Bunların çoğu basılmamıştır. Üniversite kütüphanelerinde beklemektedir.

IV. TÜRKİYE'DEKİ YAZMA KOLLEKSİYONLARININ KATALOGLANMASINA NASIL DEVAM EDİLMELİ VE BU KONUDAKİ TAVSİYELER

Bundan önceki bahisten anlaşılıyor ki, İstanbul kütüphanelerinin kataloglarının çıkarılması için 1862 yılından beri çeşitli çabalar sarfedilmiştir. 1910'dan itibaren ise Avrupalı oryantalistler de bu çabanın içine girmişler, İstanbul kütüphanelerini tanıtmaya başlamışlardır. İstanbul dışındaki kütüphaneler üzerinde çalışmalar H. Ritter'le başlar. Bunu 1951 yılında İstanbul'da toplanan XXII. Müşterikler Kongresi münâsebetiyle Anadolu'ya gönderilen uzmanların meydana getirdiği liste (*Une liste des manuscrits choisis parmi les bibliothèques Bursa, Akşehir, Bor, Gül-*

şehri, Nevşehir, Niğde, Ürgüb, Konya, Manisa, Akhisar Bk. Beitrage zur Erschliessung, III, 467-650) takibeder. Bundan sonra A. Ateş'in çalışmaları gelir. Artık günümüzde Türkiye'deki koleksiyonlar üzerindeki çalışmalar bir bütün olarak yürütülmektedir. *TÜYATOK* bunun bir örneğidir. Türkiye'deki yazma koleksiyonlar üzerinde bugüne kadar epeyce çalışma yapılmıştır. Fakat, bunlar dağınık ve mükerrerdir. *TÜYATOK* ile bu çabalar birleştirilme ve organize edilme yoluna gidilmiştir. Kaliteli eleman azlığı, tahsisat yetersizliği sebebiyle bu iş iyi yürümektedir.

Şimdiye kadar koleksiyonlardan Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Râşid Efendi Kütüphanesi, Köprülü Kütüphanesi'nin tam katalogları neşredilmiştir. *TÜYATOK* önemli kütüphanelerin kataloglarının çıkarılmasını bir tarafa bırakarak, küçük koleksiyonlarla uğraşmış, bugüne kadar Anıtkabir, Cumhurbaşkanlığı, Adıyaman, Giresun, Ordu, Rize, Ali Nihad Tarlan, Akseki Yeğen Mehmed Paşa, Elmalı, Antalya Tekelioğlu, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Adana İlhalk (ve Müzesi), Amca-zâde Hüseyin Paşa, Amasya Beyazıt kütüphanelerindeki yazmaların kataloglarını neşretmiştir. Halbuki, İstanbul'un ve Anadolu'nun ilmi ve sanat değeri yüksek kütüphanelerinin katalogları yapılmamıştır.

Önemli olan ehil kişiler tarafından kütüphanelerin tam kataloglarının çıkarılmasıdır. Tesbit fişlerinin genellikle mevcut olması bu işi kolaylaştıracaktır. Şimdiye kadar yapılanlar yanında yapılmayanlar çok fazldır. Kütüphanelerin muntazam tafsilatlı katalogları tamamlandıktan sonra, sadece bu kataloglara referans veren bir indeks katalogun da hazırlanması gerekir. Bu indeks katalog kitap adına, müellif adına veya konulara göre olabilir. Bundan sonra Türkiye kütüphanelerinden faydalanmak çok kolaylaşacaktır.

Türkiye kütüphanelerindeki yazmaların kataloglarının tamamlanması çok seneler gerektiren önemli bir projedir. Bu işin tamamlanabilmesi ve yürütülmesi maddi destek ve kaliteli eleman gerektirmektedir. Önce iyi organize edilmiş, hedefinden sapmayacak, kaliteli elemanlardan bir ekip meydana getirilmelidir.

Katalogları yapacak ekip birkaç hoca ve çok miktarda katalog yapmasını bilen asistanlardan meydana gelmelidir. Hocalar

asistanların yaptığını kontrol etmeli ve onların halledemediği meseleleri halletmeli, asistanların çalışmalarına yön vermelidir.

Katalog yapacak kişi şu hususları şahsında toplamış olmalıdır :

- İlmi ve yazmaları sevmesi gerekir. İstek ve heves olmadan hiç bir iş mükemmel yapılamaz.
- Yazmaların dilini iyi bilmesi gerekir. Üç doğu dilini yani Arapça, Türkçe Farsça'yı bilirse daha iyi olur. Bunların yanında Batı'da yapılan kataloglardan faydalanacak kadar üç büyük batı dilini de anlarsa mükemmel olur.
- Yazmalar üzerinde çalışmış, çeşitli katalogları görmüş olması gerekir. Böylece, kitapların tesbit fişlerini muntazam çıkarma imkânını elde etmiş olur.
- Her ilmin konusundan, ana meselelerinden bir edebiyatçının haberdar olacağı kadar haberdar olması gerekir. Bunun için, İbn al-Nadim'in *al-Fihrist'i*, Kâtib Çelebi'nin *Kaşf al-zunûn'u* ve zeyilerini, *Hadıyyat al-'arifin'i*, Brockelmann, F. Sezgin, Brown, Storey'in eserlerini, *Osmanlı müellifleri'ni*, çeşitli katalogları iyi bilmeli ve tanımalı.
- İslâm tarihini ve biyografi kitaplarını iyi tanımalı. Biyografî kitaplarının ve tarih kültürünün yardımıyla müskillerini çözebilmeli. Arapça'da al-Zirikli'nin *al-A'lâm'ı*, 'Omar Rızâ Kaḥḥâla'nin *Mu'cam al-mu'allifin'i*, Farsça'da *Ferheng-i sukhanwaran*, *Luḡatnâme-i Dihkhudâ*, Türkçe'de *Şaqâ'iq al-nu'mâniya ve zeyilleri*, *Sicill-i Osmânî*, *Osmanlı müellifleri*, *İslâm Ansiklopedisi* biyografî kitaplarının en önemlilerindendir.

Katalogların hazırlanmasında nasıl bir metod takip edilmeli : Katalogların tertibedilmesinde şimdiye kadar çeşitli metodlar takibedilmiştir. Bunların en önemlileri konuya, kitap adına veya müellif adına göre olanlardır. Yukarıda gördüğümüz gibi, İslâm tarihinde alfabetik fihrist yapmak bilinen bir metottu. Osmanlılar devrinde hazırlanan kütüphane vakfiyelerinde genellikle kitaplar konularına göre tertibedilmişlerdir. Fakat her konudaki kitaplar iyi tertibedilmemiştir. Köprülü Kütüphanesi fihristlerin-

de olduğu gibi, kütüphanelerin Evkaf Nezâreti'ne geçmesinden sonra vakfiyedeki tertibe göre kitaplara numara verilmiş, fihristlerin tertibinde bu numaralar esas alınmıştır. *Kur'an* ve *Kur'an* ilimlerinden başlamak üzere, mecâmî'ye doğru kolleksiyonlar tasnif edilmişler, en sonra mecmualar verilmiştir. Ahlwardt tarafından 1887-1889 yılları arasında neşredilen Berlin'deki Königlich Bibliothek'in kataloğunda yine konulara göre bir tertip takibedilmiştir. Fakat, burada konuların sırası biraz değiştirilmiştir. Her konudaki eserler te'lif tarihlerine göre en eskiden yeniye doğru sıralanmıştır. Ciltler konulara ve her konu da kitap adına göre tertibedildiği için böyle kataloglarda mecmuaların içindeki eserler çeşitli bölümlere dağılmıştır. Kütüphanedeki tertib bozulmuştur. Bundan sonra, konulara, kitab adlarına, müelliflere göre tertibedilmiş pek çok katalog neşredilmiştir. En doğru olan kolleksiyon katalogları yapılırken her cildin müstakil olarak tavsif edilmesidir. Zira, bu metod ciltlerin özelliklerini, nüshaların ayrı ayrı tavsifini verir. Böylece, her cildin özelliği ortaya çıkacaktır. Eğer kütüphanedeki kitapların tasnifi iyi ise Köprülü Kütüphanesi kataloğunda yaptığımız gibi, demirbaş numaralarına göre katalog tertibedilebilir. Sonunda konulara göre indeks yapıp, aynı kitabın nüshaları bu fihristte tevhid edilebilir. Zira, her kolleksiyonun kataloğunun müstakil olmasının avantajı da vardır. Böylece, gözden kaçan kitap olmaz. Müellif ve kitap adlarına göre alfabetik tertibedilen katalogların, daha çok, çeşitli kolleksiyonlardan yapılan seçmelerde ve bu kolleksiyonların birleşik kataloğunun hazırlanmasında faydalı olacağını düşünüyoruz.

Ayrıca, kataloglarda kitaplar üç şekilde tavsif edilmektedir :

- Kitapların çok muhtasar tavsif edildiği kataloglar. Bunlarda sadece kitap adı, müellif adı, kütüphane numarası, yapraklar ve istinsah tarihi verilir. Bu kataloglar daha çok listeye benzer. Araştırmacı kendisi için yeterli bilgi bulamaz.
- Bir inceleme gibi, çok tafsilatlı olarak hazırlanan kataloglar. Bunlarda müellif ve kitap için çok tafsilatlı bilgi verilmekte, kitabın mukaddimesi ve fasılları verilmektedir. Bir katalogtan çok bir incelemeye benzemektedir. Ahlwardt kataloğu bu çeşit katalogların en önemlilerindendir. Ki-

tapların pek tanınmadığı geçen asırda bu türlü katalog yapmak faydalıydı. Bugün ise pek çok kitap basılmış ve tanınmıştır. Bu şekilde tafsilatlı katalog yapmak pek faydalı değildir.

- c) Orta hacimde, araştırmacı için gerekli bilgileri veren kataloglar. Bu kataloglarda kitabın adı, müellifi, başından önemli cümleler ve sonu, kütüphanesi, numarası, yaprakları, hat çeşidi, mikyası, satır sayısı, istinsah ve te'lif kaydı, kitaptaki önemli kayıtlar ve referanslar verilir. Tafsilatta ancak ilk defa nüshası bulunan kitaplarda veya değişik nüshası olan kitaplarda girilir. Bunda da ölçüyü aşılmaz. *Köprülü Kütüphanesi yazmalar kataloğu*'nda bu metod takibedilmiştir.

Buna göre Türkiye kütüphaneleri yazma koleksiyonları kataloglarının hazırlanmasında şöyle bir metod takibedilmelidir :

Kataloglar ilim konularına, her ilimdeki eserler tarihi sıraya göre düzenlenmelidir. İlimlerin tertibinde *Köprülü Kütüphanesi yazmalar kataloğu*'nun konu fihristinde takibedilen sıra takibedilebilir. Zira, bu tertipte önce din ilimleri, sonra sosyal bilimler, en sonda ise felsefe ve felsefeden çıkan ilimler verilmektedir. Her cilt müstakil tavsif edilmelidir. Yalnız, ciltlerin konulara göre tavsifinin bir eksikliği vardır. Mecmuaların tavsifinde problem çıkar. Her kitapta mecmualanın dış tavsifi tekrarlanır. Bunun için, mecmualar için ayrı bölüm ayrılmalıdır. Bu takdirde ilimlere göre tasnif eksik olur. Bu eksiklik kitaba ilâve edilecek bir mevzuât fihristiyle tamamlanır.

Müellifi meçhul kitaplar da olduğu için, yazma tavsiflerinde müellif adları değil, kitap adı esas alınmalıdır. Her cildin tavsifinde şu maddelere dikkat edilmelidir :

- a) Kitap adı : Kitap adı unvan sayfasıyla, mukaddimede farklı ise mukaddimede tercih edilir. Kitap bir ciltten fazla ise hangi cildi olduğu belirtilmelidir. Kitabın belli bir adı yoksa müracaat kitaplarından tesbit edilmelidir.

- b) Kitabın müellifi : Müellifin adı mukaddimeden alınmalı ve müracaat kitaplarıyla tamamlanmalıdır. Mukaddimede yoksa unvan sayfasından faydalanılabilir. Fakat, bazan unvan sahifesindeki şeklin hatalı olabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Varsa, müellifin meşhur adı ve ölüm tarihi verilmelidir. Ölüm tarihi bilinmiyorsa asrı verilmelidir.
- c) Kitabın başlangıcı : Kitap çok bilinen bir eserse, ilk cümlesi ile «wa ba'du» ifâdesinden sonraki cümlesi verilmeli. Az bilinen bir eserse mukaddimede önemli cümleler alınmalı. Nadir eserse kısımları ve çok uzun değilse babalarının listesi verilebilir.
- d) Kitabın sonu : Müellifin son cümlesi alınmalıdır. Kitabın telif tarihiyle ilgili kayıt düşülmüşse bu kayıt da alınmalıdır.
- e) Kitabın numarası, hattının çeşidi yaprakları, mikyası, satır sayısı verilmelidir. Metinde çeşitli mürekkepler kullanıldı ise, süsleme varsa, cildinin özelliği varsa bu kısımda belirtilmelidir.
- f) Ferağ kaydı : Ferağ kaydı varsa olduğu gibi alınmalıdır. Bu kayıtlar tarih, kültür tarihi bakımından önemlidir. Ferağ kaydı yoksa kitabın istinsah edildiği asır tahmin edilip kaydedilmelidir. Bu da yazmalar üzerinde uzun çalışma gerektiren bir husustur. Ferağ kaydında verilen tarih ebced hesabıyla ve lügaz şeklinde ise açıklaması yapılmalıdır.
- g) Kayıtlar : Yazma kitaplardaki kayıtları ikiye ayırmak gerekir. Bunlardan bir kısmı kitabın aslını ve ilmi değerini ilgilendiren kayıtlardır. Bir kısmı, ise maddi varlığını ilgilendiren kayıtlardır. Kitabın ilmi değerini ilgilendiren kayıtlar te'lif kaydı, rivâyet kaydı, sema kaydı, kiraat kaydı, icâzet kaydı, münâvele kaydı, ferağ kaydı, mukabele ve tashih kaydı, mütalaa ve nazar kaydıdır. Bunlar hakkında *Köprülü Kütüphanesi yazmalar kataloğu*, I, mukaddime s. 26-32'de tafsilatlı bilgi, verilmiştir. Nüsha üzerinde yapılan tashihlerin derecesi belirtilmelidir.

Bir de nüshanın maddi varlığı ile ilgili kayıtlar vardır; Bunlar nüshanın kimin için yazıldığı, temellük, şirâ-bey kaydı, vakıf kaydı, istishab kaydı, nüsha üzerine düşülen önemli tarihi kayıtlar, atasözleri ve beyitlerdir.

- h) Kitabın basılıp basılmadığı belirtilmelidir. Bunun için Serkis, Osmanlı Müellifleri, Brockelmann, Sezgin, Brown, Storey'in eserleri, Tarâzi'nin Dar al-Kutub'teki Osmanlıca basmalar kataloğu, Seyfeddin Özege'nin eserleri ile Şalaḥ Munajjid tarafından neşredilen ve arapça yazmaların 1954-1980 yıllarındaki neşirlerinden bahseden *Mu'jam al-makh-rûât al-matbû'a* adlı esere müracaat edilebilir.
- i) En sonda müracaat edilen kaynaklar verilmelidir. Bunlar yukarıda zikredilen eserlerden biri olacağı gibi, çeşitli kataloglar olabilir. Eser ve müellifi için bunlarda bilgi yoksa, tarihlerden, biyografi kitaplarından araştırılarak bulunmalıdır. Bazan kitabın metninin bir veya birkaç yerinde kitabın ismi veya müellifi geçebilir. Kitap hakkında başka yerde bilgi bulunmazsa metnin bir gözden geçirilmesi iyi olur.
- k) Her kitabın tavsifine bir sıra numarası verilmelidir. Mecmualarda ise önce harici tavsifler ve kayıtlar verilmeli, sonra birer birer eserlerin tavsifine geçilmelidir. Kitabın metnini ilgilendiren kayıtlara burada yer verilmelidir. Her koleksiyonun kataloğunun mukaddimesinde koleksiyonun tarihi hakkında bilgi verilmelidir.
- l) En sonunda fihristler verilmelidir. Bu konuda *Köprülü Kütüphanesi yazmalar kataloğu*'nun sonunda verdiğimiz fihristler örnek olabilir. Biz burada müelliflere, kitaplara, ilimlere, müstensihlere, râvilere, sâmilere, karilere, emakine, müesseselere, kayıtlarda geçen şahıslara, yazmaların tarih sırasına göre onbir çeşit indeksini verdik.